
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

NÉPSZERŰSÍTŐ ISKOLATORTÉNET?

Pálinkás József: *Walter magisztertől a tudományegyetemig*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

A Forum Kiskönyvtár sorozattal a kiadó igen dicséretes indítékokból olyan könyvek megjelentetését vette tervbe, amelyek népszerű nyelven, érdekes előadásban, terhes adatközlés és fontoskodó lábjegyzetelés nélkül szólnak művelődési és tudományos életünk kérdéseiről az „átlagolvasóhoz”, „a művelt nagyközönséghez”, hogy ilyen elavulófélben lévő megnevezéssel jelöljük a nem-szakember olvasók csoportját. Nehezen körülhatárolható kategória ez még nagy olvasóhagyománnyal rendelkező társadalmakban is, alapos olvasószociológiai felmérések kellenek hozzá, hogy érdeklődési körét, felvevőképességét, műveltség szintjét kiismerjük. Mindenesetre jó lenne közzétenni az ilyen vizsgálatok eredményét, már csak az előkészületben lévő kötetek szerzőinek eligazítása kedvéért is. A sorozat eddigi (nyelvészeti, történelmi, néprajzi tárgyú) könyveinek fogadtatásából (kelendőség, sajtóvisszhang) arra lehet következtetni, hogy a tudománynépszerűsítés szándékának sikeres megvalósítása nem annyira az e könyvek által prezentált „tudomány” súlyától és mennyiségétől függ, mint inkább a szerzőknek attól a képességétől, hogy tudnak-e elevenen, szuggesztív erővel szólni anyagukról, azonos-e az író, a tárgy és az olvasó frekvencia-síkja és hullámtartománya. Másképpen: a megírás mikéntje dönti el a könyv kapós voltát vagy makulatúra-sorsát. Nem egy más jellegű s már eleve szűkebb olvasóközönségnek szánt tudományos tárgyú és igényű könyvünk hazai és külföldi jó fogadtatása, sőt más nyelven való megjelentése bizonyíthatja tételünket. Nem kell tehát sem leereszkednünk egy elképzelt „átlagolvasói” szintre, magunkra erőltetve valamilyen didaktizáló írói modort, sem tudománnyal agyonterhelni a tárgyunkat, összevegyíteni gügyögést és tudóskodást, hogy a könyv megérhesse még — a mi körülményeink között ritkának számító — második kiadását is. „Mindössze” arra van szükség, hogy az író megragadja a tárgyban rejlő lehetőségeket, hogy meggyőzze olvasóját: neki és róla szól az írás, az ő aktuális kérdéseire keresi benne a választ, azt nyújtja neki, ami lényegbe-

vágó, ami ebből következően általános érdekű, figyelmet felkeltő s mindenkit érintő lehet. Ha oktatásról, nevelésről, azaz lélek- és tudatformálásról van szó a könyvben, akkor ember- és szellemközpontú legyen a tárgyalásmód, mert az iskolának mint intézménynek és intézményrendszernek abban csak eszközfunkciója van. Iskola- és neveléstörténet nyilván nem azonos fogalmak, de elválaszthatatlanok egymástól, s ez azt kívánja a velük foglalkozótól, hogy e szüntelen kölcsönösség szempontját mindeütt érvényre juttassa. Nem kétséges, hogy ehhez az itt nyújtottnál szubtilisebb kép kialakítására van szükség. Olyanra, amely tükrözteti, a mindenkori iskola (a materiális tényező) bensőbb, „szellemibb” tartalmait is. Azt, hogy nem csupán az ennyi tanterem, az annyi, „tanerő”, ez az óraszám, az a pápens vagy miniszteri rendelet teszi az iskolát, hanem az ilyen szellemi klíma, az olyan emberi hozzáállás és közösségi viszonylatok, az amolyan tudat és szemléletmód. Kazinczy Ferenc iskolai felügyelőé vagy Hajnóczy Józsefé például, akik az egyházi iskolák szekularizációját sürgetve arra figyelmeztetik a rendi országgyűlést a nevelésügyi törvény vitája során, hogy a hitoktatást az erkölcsfilozófiával, a papokat világi tanítókkal kell felváltani, mert erkölcsöt nem lehet tanulni olyan emberektől, akik „sem a haza polgárai, sem apák nem akarnak lenni, nem is lehet megkívánni ezeket a tulajdonságokat, következésképpen nem szabad, hogy tanítsanak, neveljenek, vagy a polgári ügyekbe beleavatkozzanak.” Elképzelhető, hogy ilyen tendenciák és efféle emberi megnyilatkozások a mi iskoláink és oktatásügyünk történetében is akadtak a sok száz esztendő alatt, amit a könyv átfog. Kutatásunknak a jövőben is alighanem jócskán akad tennivalója, hogy az ilyen dokumentumokat is napvilágra hozza.

Pálinkás József könyvéről mindjárt előljáróban mondjuk el minden pozitívumát, úttörő érdemét. Egy középformátumú könyv másfélszáz oldalán elmondani több mint kilencszáz esztendő iskolatörténetét már önmagában véve is tiszteletre méltó vállalkozás, még ha az alcímből tudjuk is, hogy a szerző „rövid történet” megírására vállalkozott és, mint tárgyalásából kiderül, főleg a magyar iskolák kérdései foglalkoztatják a mai Vajdaság keretei között. A kiterjedt történeti anyagot megmozgató könyv tekintélyes szakliteratúrát dolgoz fel, köztük természetesen általános jellegű, tehát nem csupán pedagógiai vonatkozású munkákat is, mint amilyen Kardos Tibor, Marczali Henrik, Szerb Antal, Sőtér István, Dömötör Tekla, Szekfű Gyula és mások műveit. Nem hiányzik a nagyobb könyvtárak jegyzéke sem, amelyekben a szerző hozzájutott másodlagos forrásaihoz, nemkülönben tájékozódhatunk arról is, hogy mely levéltárakban fordult meg.

„Iskoláink rövid története” jelzi tehát a szerző, noha nemcsak az, hanem jóval több: az iskolaügy egészének, magának az iskolázatásnak a története. A könyv az oktatás—nevelés—képzés mindenkori osztálytörékvéseknél és céloknál alárendelt változó formáit mutatja be, az oktatás

anyagi feltételeiről, ellátottságáról, káderállapotáról beszél, kitér a tankönyvek, az iskolaépületek, a könyvtárak, a pedagógusképzés kérdéseire, az oktatási tevékenység eszmei és politikai tényezőinek vizsgálatára, a tantervek és programok elemzésére és még sok egyébre. A szakszerűség és „intenzív teljesség” szempontjából nézve Pálincás munkájára legfeljebb ha a még fokozottabb szakszerűséget és a még nagyobb teljességet kérhetjük számon, amiből azonban így is több van a kelleténél. Meg talán azt, hogy többet áruljon el forrásairól, mert csak néhány általános összefoglalásra hivatkozik, viszont az okmánytári anyagban még felületesen sem igazít el.

Amit dicsérnünk kellene (azt, hogy széles fronton gönyölti fel történeti anyagát), azt kell kifogásolnunk is, különösen ha az árnyalás, a feldolgozás és megmunkálás stílusára gondolunk. Nem tudunk megszabadulni attól a benyomástól, hogy néha akvarelltechnikával akar freskót festeni, olykor pedig éppen fordítva: ácssezekercével finom művű gemmát kifagraggni. Igaz, maga a tárgy is kényszerít bizonyos megoldásokra. Az oktatás rendkívül összetett tevékenység, intézményei is ilyenek. Sokkal inkább függvénye az adott világ társadalmi és gazdasági szerkezetének, mozgásának, változásainak, mint sok más. Változó tartalmait, formáinak mozgékonyosságát, céljainak és eljárásainak folytonos alakulását csak akkor érthetjük meg, ha komplex elemzéssel mutatunk rá motívumaira, százfelé ágazó hatóórára. Attól tartunk azonban, hogy szerzőnk e „mindenessége” mégsem alkalmas arra, hogy átvilágítson e folyamatok természetére, különösképpen pedig nem arra, hogy megmutassa annak emberi hinterlandját. Egy e tárgykörből vett téma sajátos szempontú feldolgozása, például egyetlen iskola vagy iskolatípus története, de a tárgykör megszorítása esetleg szelektív kijelölése is (az iskolaszervezés, a tanterv, az anyagi életfeltételek kérdése) talán meg is elégedhetne az általánosságokkal, beérné a külső — főleg szociológiai és politikai-történeti-tényezők kiemelésével, az olyan axiomatikus megállapításokkal, mint például, hogy a kolostori iskolák célja „a vallási ismeretek minél alaposabb elsajátítása és a többi tudománynak a vallási tanítás alá rendelése”, mert „ebben a korban csak ezt adhatták.” (Mást nyilván nem is akartak.) Vagy hogy a gazdasági életben hatalomra törő polgárságnak a XVIII. században „a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között nem volt mind egy, ki és hogyan neveli az ifjúságot”, meg aztán, hogy a mindenki uralkodó osztály „úgy állította be iskolapolitikáját, hogy a népiskola a nagybirtok és a nagytőke érdekeit szolgálja”. Ezek a sarkigazságok aligha alkalmasak arra, hogy bevilágítsanak az egyes történelmi korszakok gondolkodásába és lelkiségébe. A rideg társadalom- és tárgytörténeti módszer majdnem kirekesztőleg alkalmazása folytán a könyv érdemes szerzője adósunk maradt az egykori iskolák szellemi arculatának megrajzolásával, magának az iskolai életnek, a diáknak, az oktatóknak, az iskola belső világának a megidézésével, rajzából hiányoznak azok az életbeli megfigyelések, pillanatképek, apró emberi mozzanatok, amelyek sokkal hite-

leesebben szólhatnának az elmúlt korok intézményeiről, a „lélekidomárság” valóságáról, mint a táblázatok, statisztikák, mutatók, amelyeket idéz. Nem szépiroi ügyeskedésre gondolunk itt, mert az nem lehet célja egy kultúrhistoriai dolgozatnak. A sorok közül azonban kiolvasható, hogy Pálinkás tekintélyes számú olyan anyagot forgatott kezében, amely bőven szolgáltatott vázát mutassa meg, hanem emberközembe is hozza ezt az izgalmas múltat. Százzámra maradt ránk iskolai rendtartás, tanítói beadvány, tankönyv, hatósági okmány, pörös ügy, szülői kérvény, magisztrátusi jegyzőkönyv, vagy akár csak magánlevél, iskolai dolgozat, értesítő, tantestületi irat, újságcikk s más, végtelen sora-száma a szövegeknek és dokumentumoknak, amelyeknek mértéktartó felhasználásával rekonstruálni lehetett volna iskoláink humánusabb képét. Akár törvények, rendeletek vagy szervezésre tartozó intézkedések feláldozása árán is. A szerző jól ismeri az olyan munkákat, mint Bálint Sándoré, Grünwald Béláé, Szerb Antalé, Halász Gáboré, többnyire hivatkozik is rájuk, s jól tudja, hogy egy-egy tanműhely vagy iskolamester napi munkájának felvillantása, egy-egy mondatnyi idézet a gyermekek okulására rendelt évszázados „olvasó könyvetske” lapjairól mekkora reveláló erővel képes élénk varázsolni a letűnt világ szellemét, tudatvilágát, akár társadalmi valóságát is. Sokkal élesebb fénnel, mint mondjuk Finánczy pozitivista buzgalommal összeszerkesztett ezer meg ezer oldala a magyarországi iskolák történetéről. Ne legyünk igazságtalanok: szerzőnk mindezt tudja is, erre enged következtetni, hogy elvéve erre is találunk példát: Révay Miklós tankönyveinek bemutatása során, vagy amikor a moravicai iskolaállapotokat festi az 1848 körüli időkből, s dokumentuma a tanítók napi kötelezettségeit sorolja fel: „... hogy a tantermeket naponta, legalább egyszer, a falak és padlás kiséptessék; az ablakok kinyithatók legyenek és napjában kinyithassanak mind télen, mind nyáron, a gyermekek sárt vagy havat ne vigyenek, zsírral hajukat megkenni ne próbálják.” Hasonló alkalmat mulaszt el, amikor például csak *hivatkozik* egy káptalani iskola XII. századból származó diákjegyzetére, vagy csak saját szavaival ismerteti a XVIII. századbeli topolyai dokumentumot az ottani iskola egy munkanapjáról. Ugyanígy jár el a csonoplyai, kerényi, zombori vagy szabadkai iskolai élet jellemzésében, a bútorok, szemléltető eszközök ismertetése során, a tanulók öltözetének („ruhátlanságának”) leírásában, a tavalyi iskolaviszonyok festésében stb. Csak sajnálhatjuk, hogy csak kivételesen szólaltatja meg ezeket az autentikus forrásokat.

Az a benyomásunk, hogy a sorozat koncepciója is olykor háttérbe szorul. Szerzőnk azt írja előszavában, hogy „Az anyaggyűjtést a történettudomány eszközeinek segítségével végeztük el, és csak az intézményes oktatás és nevelés dokumentációját vettük figyelembe az anyagrendezésben.” A tudományosság mint cél tehát félreérthetetlen. Meg is nevez három hazai és három külföldi levéltárat, amelyekből anyagát merítette. Igaz,

nem konkrét utalással, ami nem válik ugyan a tudományos etika nagy dicséretére, de mégsem ezt tesszük szóvá, hanem azt, hogy e gazdag levéltári dokumentumanyagból (és a nagy bőséggel kezelt vonatkozó szakirodalomból) nem építi fel iskoláink szervesen élő, mozgó, lélegző történetét. Ekkora akribiával, tudományos munkában szerzett tapasztalattal, ilyen széles körű ismeretek és jó képességek birtokában Pálinkás bizonyára képes lett volna erre, ha módszerbelileg átgondoltabban egyezteteti képességeit munkája rendeltetésével. Ami nem lehet más, mint művelődéstörténetünk egy különterületén zajló életfolyamat útjának követése a forrástól a torkolatig az egyes szakaszok karakterisztikus jegyeinek és lényeges ismérveinek, szellemi arculatának tükröztetésével. Ebben szerzőnket akadályozta az is, hogy mindent közölni akar olvasójával, aminek csak birtokába jutott kutatásai során. Úgy véljük, ezt nevezik a szakma nyelvén didaktikai materializmusnak. Vagy amiről egyszerűbben úgy szoktunk nyilatkozni, hogy a kevesebb több lett volna, legalábbis egyes fejezeteket illetően. Lehet, hogy ilyen okokra lehet visszavezetni az anyagelrendezés egyensúlyának megbomlását is. A könyv címe azt ígéri, hogy a Walter magisztertől napjaink tudományegyeteméig feszülő széles íven mutatja be iskolaügyünk fejlődését, de a bencések és minoriták oktatótevékenységéről, a kolostori, káptalani és plébániai iskolák megszervezéséről összehasonlíthatatlanul többet tudhatunk meg, mint tartományunk tudományegyeteméről, aminek a tárgyalására az utolsó fejezet egy oldalnyi tere jutott. Nem részrehajló elfogultságból, még csak nem is kákán csomót kereső kedvünkben jegyezzük meg a jugoszláviai magyar nyelvű felsőfokú oktatás huszonötödik évfordulóján, hogy a hazai magyar felsőoktatásba fektetett verejtékes munka eredménye aligha méltatható egy olyan lakonikus mondattal, miszerint „Orvendetes jelenség a magyar fiatal értelmiségnek a tudományos fokozatok iránti érdeklődése.”

Az ismeretmennyiség és a megmunkálás, az anyagelvőség és szellemibb tájékozódás viszonya, az arányok kiképzése, a tárgyhoz simuló előadás: ezeken a pontokon és ilyen összefüggésekben érezzük Pálinkás József könyvét nem eléggé kiérleltnek a szerző imponáló anyagismerete ellenére is.

SZELI István

VALÓSÁG, IRODALOM, VALÓSÁGIRODALOM

Dudás Károly: *Ketrecbál*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983

Az utóbbi időben egyesek részéről felerősödött erre felénk a valóság-irodalom dicséretének és megkövetelésének a hangja. Elegünk van a verejtékszagú laborversekből, elegünk a vértelen, konstruált prózából, melyet hatalmi pozíciókon álló kevesek futtattak föl és óvnak körömsza-